

OLULISED MÕISTED JA KONTSEPTSIOONID ÕIGUSES

Õiguse funktsiooniks on suunata ühiskondlikke suhteid ja vältida ühiskondlikke konflikte, mistõttu mis tahes õigusnormi taga on tuvastatav ühiskondlik soov ja kokkulepe teatud eesmärkide saavutamiseks. Sageli on sellised eesmärgid mitmekihilised ja kompleksed, mistõttu vaid osa nendest on seadusest selgelt välja loetavad. Näiteks on digiteenuste määrase eesmärgiks tagada senisest usaldusväärsem ja selgematel reeglitel põhinev veebikeskkond, aga ühtlasi ka digiteenuste tarbijate kaitse ja EL digi- ja siseturu edendamine. Seega kaasneb mis tahes seaduste vastuvõtmisega ulatuslik analüüs selle kohta, kas ja milliste õiguslike meetmetega oleks võimalik ja vajalik toetada EL-i siseturgu ja EL-i eesmärkide (sh nt õiguskindluse, suurema heaolu jm) saavutamist. Siinkohal on oluline tähele panna, et Euroopa Liidu eesmärgid, olukord, probleemid ja väärtused on unikaalsed ning erinevad mitte üksnes Hiina või Venemaa vaid ka Austraalia, USA või Jaapani omadest. Õiguskorrad on vahetus seoses ühiskondades valitsevate põhimõtete ja väärtustega, mistõttu üksnes õigusnormi sõnastusest ei ole sageli välja loetav vastava õigusnormi praktika või reaalne ühiskondlik mõju. Kokkuvõttelikult on nii õigusloomeks, õiguse rakendamiseks kui ka õiguse kritiseerimiseks vaja süveneda õiguse sõnastuse kõrval ka õiguse konteksti, eesmärkidesse, soovitatavatesse ja tegelikesse mõjudesse.

Esimeses loengus rääkisime, et mõistmaks andmete ja õiguse seoseid on oluline jälgida andmetöötluste ja andmetööstustehnoloogia arenguga kaasnenud ühiskondlikke probleeme ja väljakutseid, mille lahendamiseks on aja jooksul välja töötatud õiguslikud meetmed – nt andmetöötluste automatiseerimine ja isikuandmete kaitse, veebi kasutuselevõtt ja juurdepääs avalikule teabele, strateegiline sõltuvus info- ja kommunikatsioonitehnoloogiast ja andmeturve, tooraine ja tarneahelate politiseerimine ja innovatsiooni kaitse.

Tänapäevaks on andmeõiguse teemasid (avalik teave, andmekaitse, küberturve, intellektuaalomandi kaitse, andmeturud ja -teenused) palju ja praktikas on andmeõiguse küsimused sageli komplekssed. Lisaks on palju õiguse jaoks uusi küsimusi ja probleeme – nt tehisaruga seonduvalt on praegu arutlusel nõuded reklaamile, kõnerobotid, sisu modereerimine, e-õpe, kaduvad ja uudsed töökohad, näotuvastus, mitmesugused uued pettused ja kelmused, vihakõne, programmeerimisvead, diskrimineerimine. Õiguslikult vajab alles selgitamist, kuidas õiguses kui kokkuleppekorras lahendada tehnoloogia arengu ja kasutusega seonduv vastutus, autorite õigused, uudsed huvide konfliktid, inimfaktori vähenemine otsustustes, väärinfo, tehisaru väärkasutus, prognoosiv korrakaitse, tootevastutus, sotsiaalmajanduslik kallutatuse ja eelarvamused, algoritmide läbipaistvus, erinevad funktsionaalsusega seotud nõuded ja piirangud, autonoomia, ebalaus või poliitiliselt mõjutatud konkurents, ebapiisav teadusuuringute kvaliteet, jpm (vt GWU AI-ga seonduvate kohtuasjade [andmebaas](#)).

Seega on andmeõigus kiirelt arenemas ning vastavate arengutega kaasas käimiseks on oluline mõista mitte üksnes ühiskondlikke arenguid ja probleeme, millele andmeõigusega lahendusi luuakse vaid ka seda, kuidas õigus kui erialavaldkond ja fenomen toimib. Käesolev lühikonspekt sisaldab õigustermineid, milles orienteerumine võimaldab ainet paremini mõista ja omandada.

Andmeõigusena käsitleme aine kontekstis andmete töötlemisega seonduvate õigusnormide kogumit, mis hõlmab eeskätt andmete kättesaadavust, teatud andmete käibe piiranguid, andmete kaitset ja turvalisust ning andmealast innovatsiooni ja väärtusloomet käsitlevaid õiguslikke nõudeid ja piiranguid. Andmeõigust ei tuleks pidada iseseisvaks õigusvaldkonnaks või pigem selgelt piiritletud õiguslikuks teemaks nagu nt tarbijakaitse õigus või autoriõigus.

Õiguskorrana mõistame aines kindla kehtivus- ja kohaldamisalaga õigusvaldkondade, õigusinstituutide ja õigusnormide kogumit, mille pinnalt andmeõigust uurida ja rakendada. Õiguskorrast räägitakse enamasti viitega mingile konkreetsele riigile või jurisdiktsioonile. Aines käsitletakse peamiselt EL ja Eesti õiguskorda, millel kummalgi on oma süsteem, struktuur ja toimimisloogika.

Õigusruum moodustub mingi küsimuse või teemaga seonduvatest õiguslikest nõuetest ja piirangutest. Sellised nõuded võivad olla nii siseriiklikud kui rahvusvahelised. Vt nt Päästeameti [kokkuvõtet](#) nende tegevust käsitlevast õigusruumist.

Õigusvaldkond on teatud loogiliste või süsteemsete parameetrite põhjal tervikuna käsitletav kogum õigusnorme, mis reguleerivad omavahel seotud elulisi küsimusi. Nt avalik õigus on õigusvaldkond, mis reguleerib riigi tegevust ning riigi ja üksikisiku vahelisi suhteid, eraõigus aga eraõiguslike isikute tegevust ja nende omavahelisi suhteid, protsessiõigus õiguskaitse ja õigusemõistmisega seotud suhteid, rahvusvaheline õigus riikide vahelisi ja riigipiiriüleseid suhteid jne.

- Hea ülevaate õigusvaldkondadest saab õigusabi.ee teenuskeskkonnast ([LINK](#)).

Õigusinstituut on õiguslikult reguleeritud, õiguslikke tagajärgi omav ja õiguslikke nõudeid või piiranguid kätkev tegelik või abstraheeritud eluline fakt, nt abielu, omand, riiklus. Õigusinstituut võib, kuid ei pruugi olla kaetud õigusmõistega.

Õigusmõiste on teatud esemele, isikule või isikute grupile, asjaolule vmt omistatud õiguslik tähendus. Õigusmõiste võib olla õigusvaldkonna või õigusakti ülene.

Õigussuhe on kahe või enama isiku vaheline õiguslikult reguleeritud olukord – nt bussijuht ja reisija, müüja ja tarbija, tervishoiuteenuse osutaja ja patsient, andmesubjekt ja andmete töötleja.

Õigussubjekt on isik, sh abstraktsioon (riik, äriühing), kellele õigus konkreetset juhul kohaldub ehk kelle suhtes kehtivad teatud nõuded või piirangud.

Õigusnorm on õigusega reguleeritud käitumisjuhis, mille loogiline struktuur on a) asjaolud, mille esinemise korral käitumisjuhis kehtib; b) käitumisjuhis(ed) ise ja c) käitumisjuhise eiramisele järgnev või sellega kaasnev õiguslik tagajärg. Õigusnorm võib sisalduda ühes või mitmes õigusakti sättes, või ka ilmneda mitmest kehtivast õigusaktist. Õigusnormi keerukus ja ulatus on sõltuvuses õigusliku olukorra analüüsi esemeks olevate eluliste asjaolude ulatusest ja sisust. (õiguslause/tekst, sätted)

Õiguse **rakendamine** on õiguslikult lubatud käitumine või õiguslikult lubamatu käitumise vältimine.

Õigusaktid on instrumendid, mille kaudu seadusandja või õiguslooja õiguslikke nõudeid ja piiranguid õiguse adressaatidele kättesaadavaks teeb ja kehtestab. Õigusaktid erinevad õiguskordades ning kuigi nende üheks üldiseks omaduseks on hierarhilised seosed, võivad sama nimetusega õigusaktid olla erinevates õiguskordades erinevatel positsioonidel. Nt määrus on Eesti õiguskorras alama astme õigusakt, millel on õigust loov roll vaid vastava määruse aluseks oleva seaduse piires. EL-is on määrus direktiivist tugevam õigusakt, mis on liikmesriikidele otsekohalduv ehk mille kehtivus õiguse adressaatidele ei sõltu vastava liikmesriigi enda seadustest jm õigusaktidest.

25.02 toimivas loengus räägime Eesti ja EL õiguskorrast, õigusaktidest ja õiguse arengutest lähemalt.

KONTROLLTÖÖ

näidisküsimused:

Valige õige vastus:

- 1) Euroopa Liidu õigus on Eesti õiguse suhtes ülimuslik
 - a. Jah
 - b. Ei
 - c. Tingimusel, et ...
- 2) Andmed on
 - a. Õigusmõiste
 - b. Õigusinstituut
 - c. Õigussubjekt
- 3) Direktiiv võib olla
 - a. EL õigusakt
 - b. Eesti õigusakt
- 4) Määrus võib olla
 - a. EL õigusakt
 - b. Eesti õigusakt
- 5) Üleregulatsioon tähendab õiguses
 - a. Seda, et õigusaktid on liiga keerulised
 - b. Seda, et õigusakte on liiga palju
 - c. Seda, et õiguse nõuded on tavapärasest rangemad
 - d. Midagi muud
- 6) EL õigus on
 - a. Riikideülene õiguskord
 - b. Eesti õiguskorra suhtes ülimuslik

Vastake lühidalt (2-3 lauset):

- 1) Tooge näide õigusest, mis on inimestel seoses enda andmete kasutamisega Eestis.
- 2) Tooge näide kohustusest, mis ettevõtetel on seoses küberturvalisusega Euroopas.
- 3) Konstrueerige näide õigussuhtest, mille teemaks on andmetöötlus ja poolteks avalik-õiguslik isik ja eraisik.